

Libohovalı Ahmed Müfid Bey'in Diplomatik ve Siyasi Faaliyetleri (1897-1912)*

*Diplomatic and Political Activities
of Libohovalı Ahmed Mufid Bey (1897-1912)*

MUHAMMET BALLI**

Öz

1876-1927 yılları arasında yaşayan Ahmed Müfid, Sultan II. Abdülhamid ve bilhassa II. Meşrutiyet Dönemi'nde adından söz ettirmiş bir devlet adamıdır. Aynı zamanda Balkanlardaki son Osmanlı toprağı olan Arnavutluk'un bağımsız bir devlete dönüşüm serüveninin bir parçası olmuştur. Öte yandan Tepedelenli Ali Paşa'nın (ö. 1822) sülalesinden olan Ahmed Müfid, Yanya'da söz sahibi ve varlıklı bir ailenin ferdiydi. Beyzade ailesinin son kuşak temsilcilerinden olan genç Ahmed Müfid, kardeşlerini gölgede bırakarak vatandaşı olduğu Osmanlı'da sefaret kâtipliği, şebkenderlik ve mebusluk görevlerinde bulunmuştur. 31 Mart Vakası'nda Yunanistan'a kaçmıştır. II. Meşrutiyet'te iki dönem Ergiri mebusu olarak görev yapmıştır. Arnavutluk isyanlarını teşvik etmiş ve Meclis-i Mebusanda konuşulan Arnavutluk meselelerinde önemli roller oynamıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefet saflarına katılmış ve imparatorluk içinde adem-i merkezîyetçiliği desteklemiştir. Arnavutluk'taki hayatı ayrı bir araştırma konusu olduğundan bu makalede Ahmed Müfid Bey'in 1912 yılından önceki siyasi faaliyetleri incelenmiştir. Bu çalışma Osmanlı arşiv belgeleri ışığında, XIX. yüzyılın sonunda, XX. yüzyıl başlarında Balkanlarda deneyimlenen çalkantılı olaylar ile Ahmed Müfid Bey'in çoklu kimlikleri arasındaki paralelliği "imparatorluk biyografisi" yaklaşımını kullanarak göstermeyi hedefliyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hariciyesi, II. Abdülhamid, Arnavutluk, Ahmed Müfid, II. Meşrutiyet.

ABSTRACT

Ahmed Mufid, who lived between 1876 and 1927, was a statesman who made a name for himself during the reign of Sultan Abdülhamid II and especially during

* Makale geliş tarihi: 31 Aralık 2024, kabul tarihi: 4 Haziran 2025, araştırma makalesi.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, m.balli89@hotmail.com, ORCID

the Constitutional Monarchy. He was also a part of the transformation of Albania, the last Ottoman territory in the Balkans, into an independent state. On the other hand, Ahmed Mufid, a member of Tepedelenli Ali Pasha's clan, was a member of a wealthy and influential family in Ioannina. The young Ahmed Mufid, one of the last generation representatives of the beyzâde family, outshone his brothers and served as a clerk of the embassy, a city councillor and a parliamentarian in the Ottoman Empire, where he was a citizen. During the 31 March Incident, he fled to Greece because his name was implicated in suspicion. Finally, he served as a member of parliament for Ergiri for two terms in the Second Constitutional Monarchy. He Encouraged Albanian revolts and played an important role in Albanian issues discussed in the Assembly of Parliament. He also joined the ranks of the opposition to the Committee of Union and Progress and supported decentralization within the empire. Since his life in Albania is a separate research topic, this article examines Ahmed Müfid Bey's political activities before 1912. In the light of previously unused Ottoman archival documents, this study aims to show the parallelism between the turbulent events experienced in the Balkans in the late 19th and early 20th centuries and Ahmed Mufid Bey's multiple identities, using an "imperial biography" approach.

Keywords: Ottoman Foreign Ministry, Sultan Abdul Hamid II, Albania, Ahmed Mufid, The Second Constitutional Era

Giriş

AHMED Müfid Bey'in hayat hikâyesine yoğunlaştığımız bu çalışmada doğduğu çevre, ailesi, eğitimi ve icraatları gün yüzüne çıkarılmıştır. Zira bugüne kadar hayatı ve siyasetteki etkisi, ilmi bağlamda yeteri kadar ortaya konmamıştır. Bahsi geçen eksikliği giderecek olması düşüncesi ve alana sağlayacağı katkı, bizleri konuyu araştırmaya teşvik eden en önemli sebep olmuştur.

Çalışmamızın konusu olan Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerinde Türk siyasi tarihinde önemli rol oynayan Ahmed Müfid Bey, aynı zamanda Arnavutluk devletinin kurucuları arasındadır. İmparatorluktan ulus-devlete dramatik geçişi yansıtan hayatı hakkında bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmaması da dikkat çekicidir. Bir Arnavut ulusçusu olarak incelenmeye değer görülen Ahmed Müfid Bey, 15 sene kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet etti. Ahmed Müfid Bey aynı zamanda Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışan ve bu amaçla siyasi faaliyetlerde bulunan milliyetçi bir Arnavut olduğu, II. Meşrutiyet'in çok uluslu meclisinde milliyetçi söylemlerle bulunup, ulusunun çıkarlarını savunduğu için hizmet ettiği Osmanlı'da adı devlet hizmetlerinden ziyade çekişmelerle, adli vakalarla, propaganda ve soruşturmalarla anıldı.

Ahmed Müfid Bey, Brüksel ve Bern sefaretlerinde ve ardından Yenişehir (Larissa) Şehbenderliğinde görev yapmış, sonrasında Ergiri mebusu seçilmiştir. Milliyetçilik rüzgârına kapılıp Arnavutluk'un yolunu tutarken Osmanlı'daki kariyeri sona ermiştir. Hayatına Arnavutluk'ta yeni bir başlangıç yaparken, devletin kurucu kadroları arasında yer almış, dışişleri bakanlığına kadar yükselmiştir.

Doğumu ve Ailesi

XIX. yüzyıl Yanya tarihinde Ahmed Müfid'in de ferdi olduğu Libohova-Aslan Paşalılarının müstesna bir yerinin olduğunu söylemek yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu minvalde Tepedelenli Ali Paşa (1744-1822), Arnavut feodal ailelerini tesir alanına dâhil edebilmek için onlarla evlilik ilişkileri kurma ve gerekirse bu evlilikleri zorla gerçekleştirme stratejisini takip ediyordu. Bu siyasetin bir sonucu olarak Avlonyalı İbrahim Paşa'nın iki kızının kendi oğulları Veli ve Muhtar ile evlenmelerini sağlamıştı. Avlonya hanedanıyla kurduğu bu birliktelikten sonra Yanya'nın en mühim hanedanlarından olan Libohova ailesiyle de hısımlık kurma yollarını aramış ve nihayetinde kız kardeşi Şehnisa'yı bu aileden Süleyman Paşa ile evlendirmişti. Tepedelenli ailesinden Şehnisa Hanım ile Libohova hanedanından Süleyman Paşa'nın Adem isminde bir çocukları olmuştu. Tepedelenli Ali Paşa, yeğeni Adem'i, yine denklik esasını gözeterek Avlonyalı Sinan Paşa ailesinden mutasarrıf İbrahim Paşa'nın üçüncü kızı Belkıs Hanım ile evlendirmiş ve bu evlilikten 1807'de İzzet ve 1809'da Mâlik adında iki erkek çocuğu dünyaya gelmişti. Ancak dayısı Tepedelenli'nin hazinedarlığını yapan Adem Bey 1817 yılında, oldukça genç bir yaşta vefat etmesiyle Ali Paşa, bu sıralarda sekiz ve on yaşlarında olan iki yetim kardeşi yanlarına alarak onları yetiştirme görevini üstlendi.¹

Tepedelenli Ali Paşa'nın kız kardeşi Şehnisa Hanım'ın torunu olan Ahmed Müfid'in² aile tarihindeki en bilinen şahsiyet hiç şüphesiz dedesi Kaplanzâde Malik Naili Paşa idi. Zira Müfid, atalarını anlatırken tercüme-i hâl varakasında ailenin Tepedelenli Ali Paşa'yla olan akrabalık ilişkisine dikkat çeker: "Tepedelenli Ali Paşa'nın yeğenlerinden Malik Paşazade" şeklinde dedesini tanımlamaktadır.³ Malik, Çerkes asıllı Esmâ Hanım'la bir evlilik gerçekleştirmiş ve evlilikten Adem Safi-yüddin ve Ali Naki adlı iki çocuk dünyaya gelmişti. Tepedelenli Ali Paşa'nın idamı sonrasında doğan krizden başarıyla çıkan Malik Naili Paşa, hanedanın tek vârisi konumuna erişti ve Libohova'yı ailenin merkezi hâline getirdi.⁴ İşte Libohovalıların tarih sahnesindeki yerlerini alışı, Tepedelenli ailesinin dağılmaya yüz tuttuğu imparatorluk taşrasının idaresinde söz sahibi oldukları bir zaman zarfında vuku buldu.

Ahmed Müfid'in babası Ali Naki (1844-1904) ise Çerkes kökenli Behice Hanım'la evlenmişti. Naki Bey'in Behice Hanım'la olan evliliğinden Ahmed Müfid, Ayetullah, Mahmud Ekrem ve Hatice Behice doğmuştur. Naki Bey döneminde ailevi bağları önemli derecede genişledi. Naki, çocuklarını Arnavut beylerinin çocuklarıyla evlendirme yolunu kullanarak ilişkilerini daha da arttırmıştır. Bu hususta oğulları Ayetullah'ı ve Ekrem'i Avlonyalı Süreyya Bey'in kızları Necat ve Fazilet ile evlendirmiş, kızı Hatice Behice Hanım'ı ise Alizoti ailesine gelin göndermişti.⁵

¹ Doğukan Oruç, "Bürokratik Reform Çağında Bir Arnavut Mahallî Hanedanı: Libohova-Aslan Paşalılarının Üç Kuşağının Tarihi", *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (2024), s. 67-87.

² Ahmed Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa, (1744-1822)*, haz. Enes Kavalçalan, (İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2022), s. 9.

³ BOA, HR.SAİD, 14/10, 29 Zilkade 1324 (14 Ocak 1907).

⁴ Said Olgun, "Yanya Mebusu ve Şûra-yı Devlet Azası Ali Naki Paşa (1844-1904)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/1 (Mart 2024), s. 3-5.

⁵ Oruç, *Libohova-Aslan Paşalılarının Üç Kuşağının Tarihi*, s. 78-79.

Aileden devlet kademelerinde görev alan ilk isim Ali Naki oldu. 1877'de Yanya mebusu,⁶ çeşitli azalıklar, istinaf mahkemesi üyeliği, 1880'de Ergiri mutasarrıflığı, 1892'de Şûra-yı Devlet Maliye Dairesi azalığı yaptı ve Rumeli beylerbeyliği payeliği de aldı.⁷

Ali Naki Bey, büyük oğlu Ahmed Müfid'i 1898'de Giritli Hilmi Paşa'nın kızı Şeref Hanım'la evlendirdi. Çiftin evliliği 1891-1895 yılları arasında Ahmed Müfid'in İstanbul'daki öğrenciliğinin ilk dönemine tekabül etmektedir. Ancak evlilik uzun sürmedi. Şeref Hanım, 1900'lerin başında Avrupa'nın yolunu tuttu ve Rus hanedanından Ourousoff ile yaşamaya başladı.⁸ Şeref Hanım'dan Malik adında bir oğlu oldu. Eşinden boşanan Müfid, Danimarkalı Olga Schœeitzer (1886-1963) ile hayatını birleştirdi.⁹ Çiftin tanışması Olga'nın İstanbul'daki piyano konserinde yaşandı. Ahmed Müfid Bey'in 1909'da İstanbul'dan ayrılmasının ardından o da eşiyle birlikte Libohova'ya yerleşti. Olga, eşinin 1927'deki ölümünün ardından Arnavutluk'u terk etmedi. Öte yandan bu evlilikten Elmas adında bir oğulları dünyaya geldi.

1945'te Arnavutluk İşçi Partisi lideri Petri Dumas'ın emriyle, Libohova ailesi evden zorla çıkarılmış ve tüm mallarına el konulmuştu. Olga ve oğlu Elmas, Shijak'a (Şayak) sürgün edildiler ve 5 aydan fazla kaldıkları bir inek ahırına yerleştirildiler. Kıtık ortasında, Olga kendisine verilen tüm el işlerini yapmak zorunda kaldı. İkinci kez sürgün edildiği Tresh köyünde ahırları temizleyerek ve tarlada çalışarak hayata tutunmaya çalıştı. Olga, yaşadığı sıkıntılar içinde 1963 yılında hayata gözlerini yumdu.¹⁰

Ahmed Müfid'in Şeref Hanım'dan olan oğlu Malik hakkında ise oldukça kıt bilgiler mevcuttur. Malik de tıpkı babası gibi yeni kurulan Arnavutluk devleti bünyesinde kendisine kadro bulabilmişti. Arnavutluk'un Paris elçiliği kâtipliği ve maslahatgüzarlığına getirilirken uzun yıllar Fransa'da ülkesini temsil etmişti.¹¹

Malik'in üvey kardeşi Elmas ise ağabeyine kıyasla daha zor bir hayat yaşadı. İtalya'da yaşayan Elmas babasının ölümünün ardından annesinin yanına döndü ve Komünist rejim tarafından tutuklandı. 1949'da Arnavutluk'a bağlı Lezha'daki (Leş) köyüne sürgün edildi. Acı dolu yıllarda ona eşi Myzafera eşlik etti. Çiftin sürgünde Enveri, Qemali ve Müfid adında 3 çocuğu dünyaya geldi.¹²

⁶ BOA, ŞD.SAİD, 30 /60, 1260 (1844-1845).

⁷ BOA, DH.SAİD.d., 3/398, 29 Z 1260 (9 Ocak 1845).

⁸ BOA, Y.PRK.EŞA, 46/60, 25 B 1322 (5 Ekim 1904).

⁹ *Shqiptarja*, No: 145, 22 Haziran 2014, 20.

¹⁰ <https://memorie.al/en/even-though-ollga-schweizer-in-1944-saved-100-men-from-being-shot-by-the-germans-the-communists-interned-and-imprisoned-her-the-tragic-story-of-the-dane-who-fell-in-love-with-the-signer-of/>. [Erişim Tarihi: 17 Ekim 2024].

¹¹ Le Gaulois, 25 Ekim 1925, s.2.

¹² <https://memorie.al/en/even-though-ollga-schweizer-in-1944-saved-100-men-from-being-shot-by-the-germans-the-communists-interned-and-imprisoned-her-the-tragic-story-of-the-dane-who-fell-in-love-with-the-signer-of/>. [Erişim Tarihi: 17 Ekim 2024].

Çocukluk Yılları ve Tahsil Hayatı

II. Abdülhamid devri Osmanlı hariciyesinin gelecek vaat eden ve Arnavutluk'un bağımsızlığında rol oynayan isimlerinden Ahmed Müfid Bey'in hayat hikâyesi, 1876'da Yanya'ya bağlı Libohova'da başladı.¹³ Onun hayata gözlerine açtığı dönem; Sultan II. Abdülhamid, tahta yeni çıktığı ve Balkanlarda milliyetçilik rüzgârlarının estiği bir dönemdi. Yeni sultan ilk yıllarda Osmanlı Devleti, Rusya karşısında (1877-1878) ağır bir yenilgi aldı ve başta Balkanlar olmak üzere birçok toprak kaybı yaşadı. Bu minvalde, Arnavutluk'ta Balkanlardaki toprakların paylaşılmasına karşı Arnavut beylerinin de katılımıyla 1878'de Prizren Birliği kuruldu. Sultan II. Abdülhamid'in desteklediği muhafazakâr üyeler aracılığıyla bu hareketin milliyetçi bir karaktere bürünmesini engellemiştir. Sultan, hareketin geçici Arnavut hükûmetine dönmesiyle özerklik talepleri gelince bu hareketi dağıttı.¹⁴

Çocukluğunun ilk yılları Yanya'nın Libohova kasabasında geçen Ahmed Müfid, oldukça zengin ve kozmopolit bir semtte büyüdü. Benliğini ve kimliğini idrake burada başladığı, bu semtte tahsil hayatının nasıl şekillendiği hususu muammadır. Tercüme-i hâl varakasında 15 yaşına kadar Türkçe, Rumca ve Fransızca'yı öğrendiğini belirtmektedir.¹⁵

Ailenin diğer fertlerine bakıldığında Ali Naki'nin çocuklarının eğitimlerini desteklediği anlaşılr. Ahmed Müfid, İstanbul Mekteb-i İdadi'de, Mahmud Ekrem, İstanbul Fransız Okulu, Ayetullah, Mekteb-i Sultani'de okudu. Üçüncü kuşak Libohovalılar, ailelerinin verdiği desteği iyi kullanarak yurt dışında yüksek tahsillerini tamamladı. Bu hususta Ayetullah, Lozan'da hukuk ve Mahmud Ekrem ise Brüksel'de harp okulunda eğitim gördü. İstisnai olarak ailenin en büyük ferdi olan Ahmed Müfid ise İstanbul'da kalarak hukuk mektebinde tahsil hayatını tamamladı.¹⁶

Ahmed Müfid, henüz 17 yaşındayken mesleki kaygılarla İstanbul'un yolunu tutmuştu. Yanya'nın hatırı sayılır bir ailesinin ferdi olmasının avantajını kullanmıştı. Payitahta eğitimini tamamlamak için gelen Ahmed Müfid, 1891'de Mekteb-i İdadi'ye kaydolmuştu. Ailesinin de desteğiyle İstanbul'da yüksek tahsilini yapma imkânı bulmasının pek çok cihetten yetişmesini sağladığı aşikârdır. Bu arada iki senelik zaman diliminde Mekteb-i İdadi'de gerekli ilimleri tahsil etmiş, mezun olduktan sonra sınavla Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'ye girmişti. Dört senenin ardından 23 yaşında “âlâ” derecesinde diploma almaya hak kazanmıştı.¹⁷

Başkentte faaliyet gösteren Arnavut milliyetçilerine ve özellikle o dönemde “Albanie” ve daha sonra Arnavutça, Türkçe ve Yunanca basılan “*Le salut de l'Albanie*” gazetesini çıkaran İsmail Kemal Bey'e destek verdi. O yıllarda Arnavutluk davasına dost kazanmak amacıyla Berlin, Viyana, Paris, Londra, Roma ve St. Petersburg gibi

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Sicill-i Ahval Belgeleri* (HR. SAİD), Dosya No: 14, Gömlek No: 10, 14/10, 29 Zilkade. 1324 (14 Ocak 1907).

¹⁴ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997), s. 274

¹⁵ BOA, HR.SAİD, 14/10, 29 Zilkade 1324 (14 Ocak 1907).

¹⁶ Olgun, “Ali Naki”, s. 10-11.

¹⁷ BOA, HR.SAİD, 14/10, 29 Za. 1324 (14 Ocak 1907).

birçok Avrupa başkentini ziyaret etti. 1906'da Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın konuğu olarak Kahire'ye gitti.¹⁸

Brüksel Sefareti Ataşeliği ve Kâtipliği (1897-1904)

Genç Müfid, 1893'te girdiği Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den dört yıllık bir eğitimin ardından mezun olduğunda henüz 23 yaşındaydı. Altı senelik İstanbul serüveninin ardından ani bir kararla ilk yurt dışı görevi olan Brüksel'e gönderildi. Ahmed Müfid'den beklenti, Brüksel'de kaldığı sürece kendisini geliştirmesiydi. Brüksel'e atanması, ileriki dönemlerde Osmanlı diplomasisinde farklı görevlere gelmesinin önemli bir adımı olmuştur. Tüm bunların yanında dış siyasetin inceliklerini de yavaş yavaş öğrenmeye başlamıştı.

Şunu da belirtmek gerekir ki diplomatlık için eşraf ailesinin bir üyesi olmasının yanı sıra Osmanlı hariciyesindeki tırmanışında kayınpederi Giritli Hilmi Paşa'nın rolü olduğu apaçık ortadadır.¹⁹ Zira kayınpederinin ricasından sonra Ahmed Müfid'e "rütbe-i sanîye mütemayiz" tevcih buyrulmuştu.²⁰

Mesleki hayatının en önemli dönüm noktalarından biri de Brüksel Sefarethanesi fahri ataşeliğine atanmasıydı. Zira Osmanlı'da ataşe istihdamı genç memurların malumat ve deneyim kazanmalarında önemli bir yere sahipti. Ataşeler bazen maaşsız bazen de küçük bir miktar aylıkla işe başlardı.²¹ Bu minvalde maaşsız olarak 29 Temmuz 1897'de ilk kez resmî bir görevle Avrupa'ya gönderildi.²² Aradan bir sene geçmişti ki Brüksel Sefareti İkinci Kâtibi Ali Kemal Bey'in istifa etmesiyle kadro boşa çıkmıştı. Yaşanan durum üzerine Brüksel Elçisi Aleksandır Karatodori (ö. 1906) tarafından Hariciyeye gönderilen yazıda Müfid Bey'in sadakati, çalışkanlığından ötürü bu görev için uygun olduğu ve kâtip olarak atamasının yapılması rica edildi. Sefirin bu ricası geri çevrilmedi ve 25 Ekim 1898'de Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğine ataması yapıldı.²³ Ancak Ahmed Müfid Bey, iki senedir Brüksel'de maaş almadan görevini sürdürmekteydi ve geçim sıkıntısı yaşamaktaydı. Zira 20 Nisan 1900'de Osmanlı hariciyesine gönderdiği mektupta maaş alamadığını yazmaktaydı.²⁴ Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı:

"Bundan üç sene evvel Brüksel sefaret-i seniyyesi ataşeliğine tayin kıldım. Paris'te talebe-i Osmaniyyeden iken sefaret-i seniyye kitabet-i saniyesine naspedilen izzetlü Ali Kemal Bey'in şehri mezkurda tahsiline devamı vaki olan istirhamı veğhile makrun-i müsaade-i seniyye-i Padişahi buyrulmakla Brüksel Sefaret-i seniyyesince dah(i) bir kâtibe lüzum görülmüş ve münhal vukuunda tevzif edilmek üzere işbu kitabete çakerleri terfi kılınmıştı. Aradan iki sene geçtiği hâlde elan maaşa nail olamadım".

¹⁸ Bu internet sitesindeki yazı Müfid Bey'in torunu Enver Libohova tarafından yazılan son baskıya dayanmaktadır. <https://www.libohovaonline.com/historia-e-plote-mufid-libohova-nga-ali-pashe-tepele-na-te-enver-hoxha/> [Erişim Tarihi: 13.11.2024].

¹⁹ BOA, Y.MTV, 124/67, 20 M. 1313 (13 Temmuz 1895).

²⁰ BOA, HR.SAİD, 14/10, 29 Za. 1324 (14 Ocak 1907).

²¹ Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri'nin Gelişimi: Hariciye Nezareti*, (İstanbul: Ötügen Yayınları: 2020), s. 234.

²² BOA, İ.HR, 355/33, 28 S 1315 (29 Temmuz 1897).

²³ BOA, İ.HR, 360/56, 9 C. 1316 (25 Ekim 1898).

²⁴ BOA, Y.MTV, 201/85, 18 Z. 1317 (20 Nisan 1900).

Hariciye Nezaretine yazmış olduğu mektubu sonrasında 10 Ağustos 1900'de 1.800 kuruş maaş verilmiştir.²⁵ Aradan 6 ay geçmişti ki 12 Şubat 1901'de “vazife-i memuriyetini hüsn-i ifâda görülen sem-i gayretine mebni” rütbe-i ulâ sınıf-ı sanî'ye terfi etmiştir.²⁶ Başarılı çalışmalarıyla adından söz ettiren Ahmed Müfid Bey, 4 Mart 1901'de Aleko Bey'in yerine Brüksel Sefareti başkâtipliğine getirilmiştir.²⁷ Fakat 7 Ekim 1901'de Brüksel Sefareti Maslahatgüzarı Seyfeddin Bey'le şifre anahtarları konusunda anlaşmazlık yaşadı. Seyfeddin Bey'in, Ahmed Müfid Bey ile olan çekişmelerini şöyle aktarmaktadır:

“Bugün üçü çeyrek geçerek sefaret-i seniyye kançılıyasında Sinapyan Efendi hazretleriyle bulunduğumuz sırada Müfid Bey, refakatinde Nefi Bey olduğu hâlde içeri girerek bendenize tevdi buyrulmuş olan şifre anahtarlarını cebren elde etmek maksadıyla çıkardığı rezalete karşı itidalli davranmam üzerine beni düello için çağırdı”.²⁸

Sonuç olarak kendisine Brüksel memuriyetinin kattığı bir diğer değer de devlet işlerinin nasıl yürüdüğünü öğrenmesiydi. Nitekim bu görev bir sonraki görevlere atanmasında önemli bir etmen olmuştu.

Bern Sefareti Başkâtipliği (1904)

1901 yılında Paris Sefiri Salih Münir [Paşa] Bey'e, Brüksel ve Bern sefaretləri ilave-i memuriyet olarak verildi.²⁹ Bu değişiklikten 3 sene sonra 7 Mayıs 1904'te Ahmed Müfid Bey ile Bern Sefareti Başkâtibi Raif Bey arasında becayiş yapıldı.³⁰

Bir buçuk seneye yakın sürdürdüğü yeni görevi umut ettiği gibi başlamadı. Nitekim izinli olarak gittiği memleketi Yanya'ya bağlı Ergiri'de arazilerine tecavüzden dolayı birtakım olaylara karışmış ve hakkında tutuklama kararı çıkmıştı. Ahmed Müfid Bey tarafından 14 Ocak 1904'te Sadarete yazılan yazıda Yanya'da bulunan arazilerinin işgal edildiğini, durumun meclis kararıyla engellendiğini ve buna rağmen hasımları tarafından dava edildiğini belirtti. Ancak Ergiri'ye götürülüp ardından adliyece serbest bırakıldığını ve buna rağmen saatlerce bekletildiğini ifade etti.³¹

Yanya Valisi Osman Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği raporda olay daha farklı bir şekilde anlatılmaktaydı: Bern Sefareti Başkâtibi Müfid Bey, izinli geldiği Ergiri kazasında kendi mülkiyetinde olduğunu iddia ettiği arazilerin Safvet Selfo ve kardeşleri tarafından işgalini haber aldı. Bunun üzerine yanına jandarma ve 15-20 adam alarak bunların samanlıklarını yerle bir etmiş ve mahsullerine zarar vermişti. Safvet ve kardeşleri kullanmakta oldukları arazilerin zilliyet haklarının kendilerinde

²⁵ BOA, İ.HR, 368/15, 10 R. 1318 (10 Ağustos 1897).

²⁶ BOA, İ.TAL, 22 L 1318 (12 Şubat 1901).

²⁷ BOA, BEO, 1626/121926, 13 Za. 1318 (4 Mart 1901).

²⁸ BOA, HR.MTV, 711/40, 21 Eylül 1901.

²⁹ Çakmak, *Hariciye Nezareti*, s. 317.

³⁰ BOA, İ.HR, 388/31, 21 S. 1322 (7 Mayıs 1904).

³¹ BOA, BEO, 2483/186205, 8 Za. 1322 (14 Ocak 1904).

olduğunu ve de tapularının şahıslarına ait olduklarını öne sürdü. Ahmed Müfid Bey de aksini iddia ederek bu arazilerin kendi tasarrufunda olduğunu dile getirdi. Osmanlı kanun ve nizamlarını yok sayan Ahmed Müfid Bey tutuklandı. Ancak vilayetten gönderilen müfettiş, kendisini serbest bırakmıştı ve kendisini serbest bırakan müfettişin tarafsızlığı sorgulandı.³²

Bu sırada Babıali sorunu bir an evvel çözüme kavuşturmak adına davanın nizamıye mahkemesinde görülmesini gerektiğini bildirdi.³³ Ahmed Müfid Bey, Yanya Valisi Osman Paşa, Delvine kaymakamı ve Ergiri mutasarrıfını merkeze şikâyet etmişti. Özellikle Vali Osman Paşa ile arası çok kötüydü.³⁴ Libohova hanedanının son temsilcisi ve ailenin en büyük ferdi Ahmed Müfid ile vali arasında kavga sanılandan da büyüktü. Öyle ki vali hakkında İstanbul'a gönderdiği mektubunda küfür ve yalan ifadeler yer almaktaydı.³⁵

Yanya Valisi Osman Paşa, meselenin peşini bırakmıyor, yaptığı eylemlerden ötürü yargılanmasını talep ediyordu. Nitekim yoğun uğraşları sonucu hakkında mahkeme açılıp açılmaması konusu temyiz mahkemesinde görüşülmesini sağlıyordu.³⁶

Yenişehir [Larissa] Baş Şehbenderliği (1905)

Son dönemde Avrupa'nın önemli şehirlerinde sefaret görevlerinde kadro bulan Müfid Bey, ani bir kararla 10 Haziran 1905'te Yunanistan'a bağlı Yenişehir'e baş-şehbender olarak atandı.³⁷ Bern gibi bir şehirden taşraya çekilmesinde son yıllarda birtakım olayların müsebbibi olması ve şaibeli bir kişilikte olduğu gerçeği de olasılık dâhilindedir. Bir seneyi aşkın yürüttüğü bu vazife Osmanlı hariciyesindeki son görevi olması bakımından önemlidir. Bu göreve getirilmesinde şüphesiz toplumsal yapıya hâkimiyeti ve bölgenin ana dili olan Yunancaya hâkim olması etkili olmuştur.

Yeni şehbender, görev yaptığı 15 ay boyunca tüm gelişmeleri gözlemleriyle beraber merkeze rapor etmeyi sürdürdü. Ekseriyetle ele aldığı konuların başında; Yunan çetelerinin Osmanlı sınırına yaptıkları saldırıları merkeze bildirmek,³⁸ istihbarat faaliyetleri ve veraset işlemleri idi. Ayrıca bu göreve atandığında Yanya'da hakkında açılan dava da devam etmekteydi. Bir müddet sonra davanın temyiz süreci Manastır İstinaf (Ceza) Mahkemesinde başlamıştır. Ahmed Müfid'in ifadesi okunmuş ve kendisi suçlamaları kabul etmemiştir. Bu minvalde, kendisini dava eden Safvet ve kardeşlerinin bina ve mallarını tahrip eden ve onları arazilerinden meneden Ergiri Meclisi idi.³⁹

³² BOA, BEO, 2483/186218, 9 Za. 1322 (15 Ocak 1904).

³³ BOA, BEO, 2496/187159, 20 Za. 1322 (28 Ocak 1904).

³⁴ BOA, BEO, 2495/187060, 21 Za. 1322 (29 Ocak 1904).

³⁵ BOA, DH.MKT, 958/52, 10 Ca. 1322 (25 Temmuz 1904).

³⁶ BOA, BEO, 2633/197472, 29 Ca. 1323 (1 Ağustos 1905).

³⁷ BOA, BEO, 2597/194703, 7 R. 1323 (4 Eylül 1905).

³⁸ BOA, TFR.I.SFR, 2/122, 27 C. 1324 (18 Ağustos 1906).

³⁹ BOA, İ.AZN, 67/13, 18 Ca. 1324 (15 Temmuz 1904).

15 ay sonra Eylül 1906'da görevinden ayrılan Ahmed Müfid Bey'in bu görevi Osmanlı bürokrasisindeki son görevi olmuştur.

Meclis-i Mebusandaki Faaliyetleri (1909-1912)

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavutlarla yeni rejim arasındaki iş birliği'nin sınındığı ilk gelişmelerden birisi 1908 seçimleri olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) merkezîyetçi politikası Osmanlı Devleti'nin tebaasından bulunan diğer unsurların adem-i merkezîyetçilik yönündeki talepleri ile çakışıyordu. Buna bağlı olarak da İTC adayları ile Arnavut kulüplerin desteklediği adaylar arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Böylece Arnavutluk'ta yapılacak olan seçimlerde milliyetçi Arnavutların kazanmaları ihtimaline karşı İTC kendi adaylarının kazanması için her yola başvurmuştur.⁴⁰ Buna rağmen Arnavutluk'un İpek, İşkodra, Debre, Görice, Berat, Ergiri ve Priştine gibi bölgelerinde yapılan seçimler gergin bir ortamda gerçekleştirilmiş, İTC'nin gösterdiği adaylara karşı Arnavutlar kendi adaylarını desteklemişlerdir. Örneğin, Berat'ta İsmail Kemal'in adaylığını koymasına üzerine İTC, İsmail Kemal aleyhine çalışmış ancak buna rağmen seçilmiştir. Aynı şekilde Ergiri'de Müfid Bey de seçimin galibi olmuştur. Müfid Bey'in de içinde olduğu mebuslar ileri dönemde Arnavutluk ayaklanmalarında ve Meclis-i Mebusanda konuşulan Arnavutluk meselelerinde önemli roller oynamışlardır. Bununla birlikte İTC'ye karşı oluşacak olan muhalefet saflarına katılmışlardır.⁴¹

1911'de yapılan ara seçimin sonucunda İttihat ve Terakki kötü bir sürprizle karşılaşmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının adayı seçimi bir oy farkla kazanmıştır.⁴² 1911 seçimlerinin yapılmasının arkasında Meclis'te yaşanan anayasa kavgası gibi görünse de asıl neden perde arkasındaki iktidar mücadelesidir. Seçimi kaybeden İTC, Hürriyet ve İtilaf Fırkasına karşı harekete geçti.⁴³ Bu arada II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavut isyanları ortaya çıktı. İTC ise çıkan bu isyanları bastırmak zorunda kalıyordu. Hükûmetin isyanları bastırmak için uyguladığı yöntemler, Arnavutların büyük çoğunluğunu kendisinden uzaklaştırmıştır.⁴⁴ Padişahın 1911'de Kosova'ya yaptığı gezi bile Arnavutluk isyanlarına çözüm getirememiştir. Ayrıca isyan hareketleri 1912 yılı itibarıyla artık ulusçu bir hareket hâlini almıştı. Bu tarihe kadar uzanan süreç içerisinde yaşanan gelişmeler nedeniyle de Meclis-i Mebusan'da bulunan Arnavut mebusların büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet cephesine katılmışlardır.

⁴⁰ Ramazan Mızrak, *II. Meşrutiyet Mebusan'ında Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2023, s. 35.

⁴¹ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 107-108.

⁴² Gamze Alkan, *II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimleri 1908-1918*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2002, s. 63.

⁴³ Özer Özbozdağı, "Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 11/2, (Kış 2016), s. 284-286.

⁴⁴ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu*, (İstanbul: Buke Kitapları), İstanbul 2004, s. 111.

Seçim öncesi Arnavut Başkim Kulübü bildiri yayımlayarak Arnavutları birlik olmaya çağırmişti. İTC'ye karşı cephe alan “Başkim” basın üzerinden cemiyeti hedef almış ve eleştirilerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki, uyguladığı baskı sonucunda Arnavut mebusların da Meclis'e girmelerini engelleyebilmiş ve sadece 18 Arnavut Meclise girebilmiştir.⁴⁵

Bu arada Arnavutlar, İTC'nin merkezîyetçilik politikasına muhalefet ederek dış siyasette İngiltere yanlısı politika takip etmeye başlamışlardır. Bu sebeple de İsmail Kemal ile birlikte Hasan Pıştine, Esad Paşa ve Ahmed Müfid Bey gibi Arnavut mebuslar, İttihatçılara muhalif Prens Sabahaddin'in (1878-1948) yanında yer aldığı gibi İngiliz yanlısı Kıbrıslı Kâmil Paşa'yı destekleyerek Hürriyet ve İtilâf Fırkasına üye olmuştur.⁴⁶

Öncelikle Ahmed Müfid Bey'in Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışan ve bu amaçla siyasi faaliyetlerde bulunan milliyetçi bir Arnavut mebus olduğunu belirtmek gerekir. Aynı zamanda İsmail Kemal Bey ile ortak noktaları olan bir kişiydi.⁴⁷ Bu hususta, 6 Nisan 1909'da öldürülen Arnavut asıllı *Serbestî* gazetesi yazarı Hasan Fehmi ve İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesinden sonra 7 Nisan 1909'da onların Arnavut olmalarına dikkat çekerek Kirkor Zehrap Efendi ve bir grup mebus tarafından bir takrir sunulmuştur. Akabinde ise kendisinin de “bir Arnavut ve Osmanlı olarak” durumu protesto edeceğini söylemiştir.⁴⁸ Bunu şöyle ifade etmiştir: “*Hasan Fehmi Efendi Arnavuttur. İsmail Paşa da Arnavut idi. Ben, buna karşı protesto ederim. Hükûmet onun da katilini meydana çıkarmalı. Ben, Arnavut ve Osmanlı olmak üzere bunu protesto ederim*”.⁴⁹

Ahmed Müfid Bey'in “Arnavut” sözüne karşı Meclis başkanı tepki göstererek “burada Arnavut, Arap yok” diyerek karşılık vermiştir. Bunun üzerine Ahmed Müfid Bey, “yok yok, var var!” diyerek karşılık vermiştir.⁵⁰ Meclis içinde yaşanan bu olaydan sonra Ahmed Müfid Bey, katillerin bulunması için Meclis-i Mebûsan önünde bu durumu protesto etmiştir.⁵¹ Hasan Fehmi'nin ölümünden sonra artan olayların önüne geçmek adına başta sadrazam olmak üzere Arnavut milliyetçilerinden İsmail Kemal ve Ahmed Müfid beylerden yardım istemişti.⁵²

Ahmed Müfid Bey, sadece Arnavutluk sorunu ile ilgilenmemiştir. Nitekim Meclis'in 22 Kasım 1909 tarihli oturumunda Hariciye nazırına verdiği önergede Rumeli'de meydana gelen gelişmelere değinerek Balkan ülkelerinin aralarında ittifak tesis etmeleri durumunda değişecek muhtemel dengelere karşı hangi

⁴⁵ Mızrak, *Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 39.

⁴⁶ Mızrak, *Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 154.

⁴⁷ İhsan Burak Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 246.

⁴⁸ A. Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, (İstanbul: Rey Yayınları, 1970), s. 93.

⁴⁹ MMZC, İ:53, 25 Mart 1325, s. 651

⁵⁰ MMZC, D:1, İS:1, İ:53, C. 2, 25 Mart 1325 (7 Nisan 1909), s. 651.

⁵¹ MMZC, İ:53, 25 Mart 1325, s. 651.

⁵² *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), s. 236.

tedbirlerin alındığını sormuştur. Onun sunduğu önergeye Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, 27 Kasım 1909 tarihli oturumda yanıt vermiştir. Rıfat Paşa, verdiği cevapta öncelikle Ahmed Müfid Bey'in verdiği takririn iki kısımdan oluştuğunu, birincisinin Bulgaristan başkanının konuşmasından sonra hükûmet adına Bulgaristan elçiliği ile konuştuklarını herhangi bir şekilde içişlerimize müdahale söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca hükûmetin her türlü tedbiri aldığını bundan hiçbir şekilde şüphelerinin olmamasını vurgulamıştır. Balkanlarda oluşan ittifakın da ilk kez olmadığını daha önce de bu tür ittifak girişimlerinde bulunduklarını hatırlatmıştır. Bunun üzerine Müfid Bey, söz alarak Slav ittifakının nedenini, devlet olarak bu ittifak karşısında hükûmetin vaziyetini sormuştur. Rıfat Paşa bu sorulara karşılık olarak oluşan ittifakın kendilerine karşı olmadığını, kaldı ki her devlet gibi Osmanlı'nın muhafazası için ne gerekiyorsa yapacaklarını ve buna mecbur olduklarını belirterek karşılık vermiştir.⁵³

Görüldüğü üzere Sırp-Bulgar görüşme konusunu Meclis'e ilk taşıyan Ergiri Mebusu Müfid Bey'di. 22 Kasım 1909 tarihli takriri Balkanlardaki bu yeni ittifak arayışının meclise ilk yansıması olarak görülmektedir. Ahmed Müfid Bey'in verdiği takrir şöyleydi:

*Riyaset-i Celileye: Balkanların Slav devletleri akd-i ittifak-ı siyasiyeye teşebbüs eylemiş olup bunun kabulü hâlinde Şarkta muvazene-i kavânin muhtel olması muhtemel olmakla, devletimizin ihtimal-i mezkûreye karşı şimdiden ittihazi tedabir-i diplomatikiyye etmiş olup olmadığının ve ahiren Bulgaristan Reisi Vükelâsıyla Hariciye Nazırı Sobranya'daki nutuklarında hukuk-ı düvele bir takım nazariyeler ithaliyle, ileride umur-ı dahiliyemize müdahale hak ve salahiyetini iddia eyleyeceklerini ima eylediklerinden, hükûmetimizin bu tecavüzat-ı mutasaverreye karşı müteyakkız bulunup bulunmadığının ve bu husustaki Düvel-i Muazzama'nın enzar-ı dikkatini celbedip etmediğinin Hariciye nazırı paşa hazretlerinden istizah edilmesini teklif ve talep eylerim.*⁵⁴

Ahmed Müfid Bey, takririnin gündeme alınması üzerine mecliste yaptığı konuşmada Balkanlarda Slav hükûmetlerinin aralarında bir siyasi ittifak yaptıklarını, bu ittifakın Doğu'da dengeleri bozacağını ve bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne zarar gelebileceğini belirttikten sonra: “Acaba hükûmetimiz buna karşı tedabir-i siyasiye ittihaz etti mi? Bundan başka, Bulgaristan Reisi Vükelâsı ile Hariciye Nazırı geçenlerde Sobranya'da irat ettikleri nutuklarda da Rumeli'nin ahvalini pek fena olarak tasvir ettiler ve Rumeli'de anâsır beyninde müsavat olmadığını söylediler” şeklinde hükûmete yönelik sorular sormuştur, Bulgar yetkililerin kendilerini bu sorun nedeni ile huzursuz hissettiklerini belirterek uluslararası hukuka yeni bir yorum getirmeye çalıştıklarına dair şu değerlendirmeyi yapmıştır:

...dediler ki bir devlet kendi millettaşlarını velev ki diğer hükûmet idaresi altında olsunlar, eğer onlara haksızlık olduğunu görecektir ve işitecek olursa, tabi o meselede alakadardır sükût edemez. Bu suretle Bulgar Reis-i Vükelâsı ileride bizim umûr-ı dâhiliyemize müdahale edeceğini

⁵³ Mızrak, *Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 157.

⁵⁴ Bilgin Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019), s. 88-91.

*ima ve hattâ sarahaten beyan ve itiraz etti. Binaenaleyh böyle hukuk-ı düvele mugayir olarak reis-i vükelânın beyanatına karşı bizim hükûmetimiz ne düşünüyor? Bu hususta Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celbeyledi mi? Bundan dolayı bittabi bizim de bîhuzûr olmamız lâzım gelir. Onun için Hariciye nazırımız bize teminat versin de müsterih olalım.*⁵⁵

Bu tartışmaların ardından Hariciye Nazırı Rıfat Paşa 14 Kasım 1909 günü Meclis'e gelerek kendisine yönelik olarak verilen takrir hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu görüşmenin gizli oturumda yapılması yönündeki öneriyi reddeden Rıfat Paşa bahse konu olan haberlerden sonra diplomatik kanallar yolu ile Bulgaristan'dan açıklama istediğini ve Makedonya hakkındaki değerlendirmeleri nedeni ile Osmanlı içişlerine karışma olarak anlaşılabilecek beyanatların gerekçesini sorduğunu belirtmektedir. Alınan yanıtta Bulgar başvekili ve Hariciye nazırının konuşmaları sırasında muhalefetin eleştirilerine yanıt verirken: “idare-i kalam” etiklerini ve Osmanlı içişlerine karışmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını belirttiklerini ifade eden Rıfat Paşa, Bulgar meslektaşının “Devleti Aliye ile münasebatınız henüz tarafeynce arzu olunan mertebe-i ihlase reşide olmamış ise de, hükûmetin her iki beyanatına nazaran ileride daha ziyade iyileşecek ve Türkiye'deki mezhepdaşlarımızın mevki-i, idare-i Meşrutiyet sayesinde iyileştikçe münasebatınız da daha ziyade kesbi kuvvet eyleyecektir,” şeklinde bir açıklama yaptığını belirtmektedir.

Konuşmasının devamında Rıfat Paşa; “...Balkan ittihadına gelince, bu mesele, ilk defa olarak ortaya atılmıyor. Akdemce de ara sıra mevzubahis olduğu misillü son zamanlarda yine tekrar edilmiş ise de vatanın hâl ve istikbaline temas edilecek karib ve bait her hususta müteyakkızâne ve müdebbirâne hareket etmekte olan hükûmet nazarında rivâyât-ı mezkûreyi müeyyid emârât-ı sahihe mefkuddur. Tabiri amiyanece fol yok, yumurta yok. Mevhu-ma karşı ittihaz-ı tedabire hacet olmayacağı ise bedihidir.” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁵⁶

Bu açıklamayı yeterli görmeyen Müfid Bey söz isteyerek Bulgar bakanların bahse konu olan sözlerini söylediklerini, ajanslara geçtiğini, ancak daha sonra geri aldıklarını belirtmektedir. Malinof'un Osmanlı tebaası olan Bulgarlar ile ilgilendiklerini açıkladığını, Makedonya Bulgarlarının durumundan huzursuz olduklarını, Türkiye'de eşitliğin olmadığını belirttiğini hatırlatan Müfid Bey, Malinof'un “Bulgarlar meşrutiyetten mütena'im olmuyorlar. Türkiye ile münasebat-ı müstakbelemiz bize emniyet-bahş değildir. Ordumuz her ihtimale karşı müheyyadır” şeklinde değerlendirmede bulunduğunu hatırlatmış ve Rıfat Paşa'ya yeni sorular yöneltmiştir:

*Balkanlar İttifakının mahiyeti nedir? Bu ittifaka karşı bizim vaziyetimiz nedir? Bizim de daire-i ittifaka duhulümüz teklif edildi mi? Bu ittifakı Düvel-i Muazzama içinde himaye eden hükûmet hangisidir? Sırbistan Hariciye Nazırı Milanoviç'in Avrupa'da seyahati ile Balkan İttifakı arasında bir münasebet var mı? Yenipazar sancağına dair Milanoviç'in devletler nezdinde teşebbüsatta bulunduğu sahih mi?*⁵⁷

⁵⁵ Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, s. 88-91.

⁵⁶ MMZC, 1:5,14 Teşrin-i Sani 1325, C. 1, s. 100.

⁵⁷ Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, s. 88-91.

Rıfat Paşa, Balkan ittifakının gerçekleşmediğini ve hatta gerçekleşmeye yakın bir durumda olduğuna dair bile bir kanıt olmadığını belirtmekte, Müfid Bey'in sorularının bazılarının “Hükûmetçe birlikte olarak düşünülecek şeyler” olduğunu hatırlatmış ve “*Bu gibi mesail-i hariciye umûmen münakaşa edilir şeyler değildir. Onun için kendilerine maatteessüf cevap veremeyeceğimi arz ederim*” şeklinde cevap vermiştir. Ahmed Müfid Bey bu açıklamayı yeterli görmüş, ancak mebuslardan bazıları konu üzerinde görüşlerini bildirerek tartışmayı sürdürmüşlerdir. Biga Mebusu Arif İsmet Bey, Malinofun sözleri ile amacına ulaştığını ve Makedonya'daki Bulgarların duygularını okşadığını, sonrasında bu sözleri geri almış olmasının bu etkiyi değiştirmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁸

Rıfat Paşa, nutukların söylenmesinin yanlış olduğunu kabul etmiş, gerek Meclis'in ve gerekse hükûmetin bir yabancı devletin Osmanlı işlerine karışmasını engellemeyi amaçladığını belirttikten sonra bu işi hükûmet olarak yaptıklarını dile getirmiş ve “*Millet Meclisini beklemeden hükûmet protesto etti. Bunun muvafık olmadığını Bulgar hükûmetine anlattık. Zannedersen artık bu meseleyi uzun uzadıya münakaşa etmek bu meseleye lüzumundan fazla ehemmiyet vermektir. Ona da hiçbir mana veremem*” diyerek tartışmanın bitirilmesini istemiştir.⁵⁹

Arnavutluk sorununun Meclis gündemine geldiği sırada en sert şekilde muhalefet eden mebuslardan birisi de Ahmed Müfid Bey idi. 11 Nisan 1910 tarihli Meclis oturumunda Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey ile Hasan Priştine'nin Arnavutluk'ta zuhur eden olayları öğrenmek için Meclis'e bir takrir sundukları sırada Mecliste bulunan mebuslar sırayla fikirlerini ifade etmişlerdir. Fakat Arnavut mebuslar hassas olduklarından dolayı daha sert muhalefet etmişlerdir. Konu görüşüldüğü sırada Debre Mebusu Basri Bey “*bu saadet haricidir buraya siyasiyat girmez*” çıkışında bulunduğu sırada Ahmed Müfid Bey, sinirlenerek Basri Bey'e hitaben “*Kendisi Arnavut mebusu olduğu halde takirde imzası yoktur. Sen Arnavut değilsin sus*” diyerek sert bir çıkışta bulunmuştur. Basri Bey, kendisinin Arnavut olduğunu belirtmişse de Ahmed Müfid Bey “*Hayır bu meselede yalnız takirde imzası olanlar konuşabilir*” diyerek tepki göstermiştir. Yaşanan bu tartışmanın içine diğer mebusların da katılmasıyla sert tartışmalar yaşanmıştır.⁶⁰

Ahmed Müfid Bey, Meclis gündemine Arnavutluk'a askerî harekâta bulunan Cavit Paşa'nın faaliyetlerine geldiğinde onun “hunhar, canavar, gaddar” olduğunu söylemesiyle gerginlik çıkmıştır. Dâhiliye Nazırı Mehmed Talat Bey, Müfid Bey'in söylediklerini kesin bir dille reddetmiştir. Buna rağmen Ahmed Müfid Bey, ısrarla Cavit Paşa'nın “canavar” olduğunu vurgulamıştır. Sonrasında “*Ben mebusum bildiğimi söyleyeceğim. Bundan beni hiç kimse menedemez*” şeklinde karşılık vermiştir. Ahmed Müfid Bey'in sözlerine Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa da tepki göstermiştir. Mahmud Şevket Paşa'nın sert sözlerine karşılık olarak Müfid Bey, kendisinin elli bin kişinin reyi ile Meclis'e girdiğini belirterek isterse Cavit Paşa'nın kendisiyle

⁵⁸ Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, s. 88-91

⁵⁹ Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, s. 88-91.

⁶⁰ Mızrak, *Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 158.

düello edebileceğini söylemiştir. Mehmed Talat Bey, Müfid Bey'in bu söylediklerine karşılık “*seninle ben düello ederim. İstedğin yerde hazırım*” diyerek kızgın bir şekilde cevap vermiştir. Ahmed Müfid Bey, yerine oturana kadar Mecliste gürültüler devam etmiştir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa araya girerek ortamı sakinleştirmeye çalışmıştır. Sadrazam, konuşmasında Arnavutluk'un memleketin en güzel bölgelerinden birisi olduğunu hatta cennetten bir köşe olarak nitelendirebileceğini belirtmiştir. Sadrazam, konuşmasının devamında Arnavutluk bölgesini önemli kılan başka bir hususunun da dört memleketin sınırında bulunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Arnavutluk bölgesinde her zaman asayişin sağlanması gerektiğini söylemiştir. Nedenini ise Arnavutluk'ta asayiş sağlandığı takdirde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de güçlü bir konumda olacağı şeklinde ifade etmiştir. Böylece Meclis'te oluşan gerginliği giderebilmiştir.⁶¹

1911 Mart'ında İşkodra'nın kuzeyindeki dağlarda isyan başlamıştır. Şubat ayı sonlarında aralarında İsa Bolatini ve Süleyman Batuşa gibi liderlerin bulunduğu Arnavut reisler Podgoriçe'de toplanmış, Karadağ'dan dönmüş bulunan Arnavutlar, Ded Gjo Luli'nin liderliğinde silahlanmış ve Arnavutluk-Karadağ sınırındaki Osmanlı garnizonlarına saldırmışlardır. Birkaç gün içinde isyancıların sayısı 8.000'e ulaşmış ve hareket tüm Malisya'ya yayılmıştır. 1911 baharında Kuzey Arnavutluk'ta başlayan ayaklanmayı Güney Arnavutluk'taki isyan takip etmiştir. İsyanların beklenmedik bir hâl alması üzerine, Arnavut hareketinin liderleri hazırlıklarını hızlandırmıştır.⁶² Eski mebuslardan Fazıl Toptani de Ohrili Fuad ile birlikte Yanya civarında Güney Arnavutluk'ta isyan başlatmak amacıyla faaliyette bulunmuştur. Ergiri Mebusu Ahmed Müfid Bey de Ergiri'de isyan girişimine katkı sağlamıştır.⁶³

31 Mart Vakası ile İlişkisi

31 Mart Vakası, 13 Nisan 1909 (Rumi takvimle 31 Mart 1325) Salı günü Taşkış-la'da bulunan 4. Avcı taburundaki askerlerin subaylarını bağladıktan sonra geceleyin Sultanahmet'e giderek Meclis-i Mebusanı kuşatmasıyla gelişen olaydır.⁶⁴ Ayrıca ayaklanmada Arnavut askerlerin rolünün ağırlıkta olduğu bilinmektedir.⁶⁵ 31 Mart Vakası'nda özellikle iki Arnavut mebus ön planda görünüyordu. Bunlar Berat Mebusu İsmail Kemal ve Ergiri Mebusu Ahmed Müfid Bey idi.⁶⁶

Ahmed Müfid Bey, 31 Mart Vakası'nın gerçekleştiği sırada durumu anlatmak için Yıldız Sarayı'na gitmişti. Ayrıca olay esnasında İsmail Kemal Bey ile birlikte Meclis'e ilk gelen mebuslar arasında yerini almıştı. Sina Akşin, askerî harekâtın elebaşısı Hamdi Çavuş'un da Arnavut olduğunun altını çizerek Ahmed Müfid Bey'in

⁶¹ Mızrak, *Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 158.

⁶² Birecikli, “Arnavutlar”, s. 263-266.

⁶³ BOA, DH.SYS, 70/17. 25.Z. 1329 (17 Aralık 1911).

⁶⁴ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara: Sinan Yayınları, 1972, s. 53-54.

⁶⁵ Abdülhamit Kırmızı, “Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk'ta Meşrutiyet'e Karşı Bir İsyan Teşebbüsü”, *Divan Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, C. XIV, S. 26, (2009), s. 132.

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları), 1988, s. 186.

de isyanı kışkırtmasının kolay olacağını belirtmiştir. Aynı şekilde İsmail Kemal ile birlikte Arnavut kulüplerine telgraflar çekerek İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı bir süredir oluşan tepkiye askerlerin de katıldıkları haberini vermişlerdir. Öte yandan “ayaklanmanın gerici bir ayaklanma olmadığını, Meşrutiyeti ortadan kaldırma gibi amacından yoksun, sadece İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarına karşı bir hareket olduğunu” bildirmişlerdir. Bir müddet sonra Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru yola çıktığını haber alan Ahmed Müfid Bey, Meclis-i Mebusandan hasta olduğu gerekçesiyle izin istemiş ve önce Bükreş'e daha sonra Atina'ya giderek İsmail Kemal'e katılmıştır.⁶⁷ Olayla bağlantılı oldukları gerekçesiyle Divan-ı Harb tarafından celbnâme çıkarıldı.⁶⁸ İTC, meselenin peşini bırakmayarak bu isimleri diplomatik yollardan Yunanistan'dan talep etmiştir.⁶⁹

Meclisin sonraki oturumunda Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, soruşturma kapsamında Ahmed Müfid ve İsmail Kemal beylerin Arnavutça gönderdikleri telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla olaya müdahil olduğu için dokunulmazlıklarının kaldırılması gerektiğini ifade eden bir tezkereyi Meclis'e göndermiştir.⁷⁰

Mecliste haklarında soruşturma açıldığını duyan Ahmed Müfid Bey, Atina Sefareti aracılığıyla suçsuz olduklarını ve kaçmalarının nedenini İstanbul'da can güvenliklerinin olmadığı gerekçesine dayandırmışlardı.⁷¹ Daha sonraki oturumlarda bu iki mebusun olayla ilişkileri olup olmadığını araştırmak için bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, Müfid Bey ve İsmail Kemal hakkında gerekli araştırmaları tamamlayıp hazırladıkları raporu Meclis'e sunmuştur.

Komisyon üyesi Niğde Mebusu Hayri Bey, Ahmed Müfid Bey'in olaylarla hiçbir ilgisinin olmadığını, suçsuz olduğunu aktarmıştır. Hayri Bey'e göre Ahmed Müfid Bey, telgraflara imza atmış ve başka bir olaya karışmamıştı. Ayrıca Arnavut mebuslar da olayla ilgili fikirlerini dile getirmişlerdir.⁷²

Meclis çoğunluğu İsmail Kemal ve Ahmed Müfid beylerin Divan-ı Harb'e verilmemesi yönünde oy kullandı. Böylece Arnavut milliyetçilerden hem Berat mebusu İsmail Kemal hem de Ergiri Mebusu Müfid Bey aklandılar.⁷³

1912'de Arnavutluk sorunu daha da büyük bir hâl almıştı. Sonunda Arnavutluk'un Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ tarafından paylaşılması tehlikesine karşı Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan eden ve İsmail Kemal Bey tarafından 28 Kasım 1912 tarihinde toplanan Arnavut Millî Kongresine Müfid Bey de katılmış ve bu

⁶⁷ Akşin, *31 Mart Olayı*, 169; Armağan Altun, “31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXII, S. 2, (Aralık 2020), 748-751; Mızrak, *Arnavut Mebuslar*, s. 154.

⁶⁸ *Tanin*, 1325, 3.

⁶⁹ *Tanin*, 1325, 3.

⁷⁰ MMZC, D:1, İS:1, İ:67, C. 3, 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909), 258.

⁷¹ MMZC, D:1, İS:1, İ:77, C. 3, 9 Mayıs 1325 (22 Mayıs 1909), 600.

⁷² MMZC, D:1, İS:1, İ:80, C. 3, 13 Mayıs 1325 (26 Mayıs 1909), 702-717.

⁷³ İhsan Burak Birecikli, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Tokatlanması Hadesi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, S. 36, (Güz 2020), s. 150.

tarihten sonra faaliyetlerini ülkesinde sürdürmüştür.⁷⁴ Nihayetinde doğduğu topraklarda 1927'de vefat etmiştir.⁷⁵

Sonuç

Bu çalışmada Ahmed Müfid Bey'in 1897-1912 yılları arasındaki diplomatik ve siyasi faaliyetleri incelenmiştir. 1897-1912 yılları arası kısa süreli devlet kariyeri ekseriyetle Arnavutluk sorunu etrafında şekillenmiştir. Zira esas tanınmışlığını II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ergiri mebusluğu sırasında kazanmıştır.

Yanya'nın varlıklı ve söz sahibi bir ailesin ferdi olarak dünyaya gelen Ahmed Müfid, kimliksel aidiyet ve bölgedeki sahip olduğu arazilerden ötürü doğduğu topraklardan bağını koparmadı. Bu minvalde memleketi Ergiri'yi ziyaret etmiş ve ailesinden kalan arazilerde söz sahibi olmak istemiştir. Zira ziyareti sırasında gerek yerel yöneticileriyle gerekse de halktan bazı kimselerle çatışma yaşamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı siyasetine girmiş, iki dönem Ergiri mebusu olarak seçilmiştir. Yakın dostu İsmail Kemal Bey ile Arnavutluk isyanlarını teşvik edip ve Meclis-i Mebusanda konuşulan Arnavutluk meselelerinde önemli roller oynamıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefet saflarına katılmış ve adem-i merkezîyetçiliği desteklemiştir. Bilhassa onun hayatında dönüm noktası olan 1909-1912 yılları arasındaki iki dönem yapmış olduğu Ergiri mebusluğu ve Arnavutluk meselesi, Ahmed Müfid'in biyografisinin anlaşılabilmesi için önemli olduğu görülebilmektedir.

EXTENDED SUMMARY

It is an undeniable fact that the Libohova-Aslan Pashans, of which Ahmed Mufid was a member, had a special place in the Albanian feudal families. In this context, Ali Pasha of Tepelena pursued the strategy of establishing marriage relations with Albanian feudal families in order to include them in his sphere of influence and, if necessary, forcing these marriages. As a result of this policy, he established kinship with the Libohova-Aslan Pasha family, which was also Müfid's ancestors. Ahmed Müfid Bey, the first son of Ali Naki, one of the last generation Ottoman representatives of this family and one of the brothers to hold important positions in the state, was born in Libohova in Ioannina in 1876. The period in which Müfid opened his eyes to life was a time when Sultan Abdülhamid II had just ascended the throne and the winds of nationalism were blowing in the Balkans. His early childhood years were spent in the town of Libohova in Ioannina and he grew up in a very cosmopolitan neighborhood. He started his education at the sibyan school at a young age. Then, with the support of his family, he entered the famous Greek school Zosimaia and completed his secondary school education.

⁷⁴ Mızrak, *Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 159.

⁷⁵ <https://memorie.al/en/even-though-ollga-schweizer-in-1944-saved-100-men-from-being-shot-by-the-germans-the-communists-interned-and-imprisoned-her-the-tragic-story-of-the-dane-who-fell-in-love-with-the-signer-of/>. [Erişim Tarihi: 27.12 2024].

At the age of 17, he was on his way to Istanbul with professional concerns. He took advantage of being a member of a prominent family in Ioannina. In 1891, he entered in Mekteb-i İdâdi. With the support of his family, it was not very likely that he would have the opportunity to pursue his higher education in the capital Istanbul. In a period of 2 years, he studied the necessary sciences at Mekteb-i İdadi, and after graduation, he entered Mekteb-i Hukuk-ı Şahane with an exam. After 4 years, at the age of 23, he was entitled to receive a diploma in the degree of "alâ". He was only 23 years old when he graduated from Mekteb-i Hukuk Şahane, which he entered in 1893, after four years of education. After 6 years in Istanbul, young Müfid was suddenly sent to Brussels, his first assignment abroad. Müfid was expected to improve himself during his stay in Brussels. His appointment to Brussels was an important step for him to take on different positions in Ottoman diplomacy in the future. In addition to all these, he gradually began to learn the intricacies of foreign policy.

One of the most important turning points of his professional life was his appointment as Honorary Attaché to the Brussels Embassy. While he spent most of his time controlling the embassy's administrative expenses during his first term as an embassy official, his duties as a clerk included encrypting or deciphering telegrams, writing and filing them by hand. In 1901, radical decisions were taken in the Ottoman foreign service. It was decided to replace Karatodori Efendi as the Ambassador to Brussels. Mr. Salih Münir [Pasha], the Ambassador of Paris, was given the additional posts of ambassadors in Brussels and Bern. Three years after this change, on May 7, 1904, a reshuffle was made between Müfid Bey and Raif Bey, the Chief Clerk of the Bern Embassy. His new 1.5-year term in office did not start as he had hoped. As a matter of fact, he was involved in some incidents in Ergiri (Gjirokastër) in his hometown of Ioannina, where he had gone on leave, and an arrest warrant was issued against him.

Müfid Bey, who had recently found a position in embassy posts in important cities in Europe, was appointed as the chief ambassador to Yenisehir [Larissa] in Greece on September 4, 1905 with a sudden decision. During his 15 months in office, the new ambassador continued to report all developments to the capital with his observations. He was mostly concerned with reporting the attacks of Greek gangs on the Ottoman border to the capital intelligence activities and succession procedures.

With the proclamation of the Second Constitutional Era elections in Albania's regions such as Ipek, Iskodra (Shkoder), Debre, Gorice, Berat, Ergiri and Pristina were held in a tense atmosphere, and Albanians supported their own candidates against the candidates nominated by the Committee of Union and Progress. For example, when Ismail Kemal ran in Berat, the Committee of Union and Progress worked against him, but he was still elected. Similarly, in Ergiri, Müfid Bey was also the winner of the election. The MPs, including Müfid Bey, played important roles in the Albanian uprisings in the later period and in the Albanian issues discussed in the Meclis-i Mebûsan. In addition, they joined the ranks of the opposition to the Committee of Union and Progress. In the 1912 elections, in which Müfid won a seat in the second Parliament, the CUP was defeated by the Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Freedom and Accord Party) in the 1911 Istanbul by-election.

Meanwhile, Albanians opposed the centralization policy of the CUP and started to follow a pro-British policy in foreign policy. For this reason, along with İsmail

Kemal, Albanian deputies such as Hasan Prishtine, Esad Pasha and Müfid Bey supported the pro-British Cypriot Kâmil Pasha and became a member of the Hürriyet ve İtilaf Party.

First of all, it should be noted that Müfid Bey was a nationalist Albanian deputy who worked for the independence of Albania and engaged in political activities for this purpose. He was also a person who had common points with İsmail Kemal Bey. As a matter of fact, in the motion he submitted to the Minister of Foreign Affairs in the session of the Parliament dated November 22, 1909, he referred to the developments in Rumelia and asked what measures were taken against the possible balance that would change if the Balkan countries formed an alliance among themselves. In 1912, the Albanian problem had become even more serious. In the end, Müfid Bey participated in the Albanian National Congress convened by İsmail Kemal Bey on November 28, 1912, which declared the independence of Albania against the danger of Albania being shared by Greece, Serbia and Montenegro, and continued his activities in his country after this date.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare Belgeleri (HR.SAİD)

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS)

İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN)

İrade Hariciye (İ.HR)

İrade Taltifat (İ.TAL)

Şûra-yı Devlet Sicill-i Ahval (ŞD.SAİD)

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik Maruzatı, (Y.PRK.EŞA)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak (Y.MTV)

Gazeteler

Arnavud

Le Gaulois

Shqiptarja

Tanin

Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Çevrimiçi Kaynaklar

<https://memorie.al/en/even-though-ollga-schweizer-in-1944-saved-100-men-from-being-shot-by-the-germans-the-communists-interned-and-imprisoned-her-the-tragic-story-of-the-dane-who-fell-in-love-with-the-signer-of/>. (Erişim Tarihi: 27.12 2024).

<https://www.libohovaonline.com/historia-e-plote-mufid-libohova-nga-ali-pashe-tepele-na-te-enver-hoxha/>((Erişim Tarihi: 13.11.2024)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Libhoval%C4%B1_M%C3%BCfid_Bey

Kaynak Eserler

Ahmed Müfid: *Tepedelenli Ali Paşa, (1744-1822)*, haz. Enes Kavalçalan, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2022.

Akşin, Sina: *31 Mart Olayı*, Ankara: Sinan Yayınları, 1972.

Alkan, Gamze: *II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimleri 1908-1918*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2002.

Altun, Armağan, “31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXII, S. 2, (Aralık 2020), 741-762.

Birecikli, İhsan Burak: *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2010.

Birecikli, İhsan Burak: “Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Tokatlanması Hadisesi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, 36, (Güz 2020), 139-163.

Bozbora, Nuray: *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.

Çakmak, Aydın: *Türk Dışişleri'nin Gelişimi: Hariciye Nezareti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.

Çelik, Bilgin: *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.

Çelik, Bilgin: *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu*, İstanbul: Buke Kitapları, 2004.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kırmızı, Abdülhamit: “Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk'ta Meşrutiyet'e Karşı Bir İsyan Teşebbüsü”, *Divan Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, XIV, 26, (2009), 113-146.

Mızrak, Ramazan: *II. Meşrutiyet Mebusan'ında Arnavut Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2023.

Olgun, Said: “Yanya Mebusu ve Şûra-yı Devlet Azası Ali Naki Paşa (1844-1904)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/1 (Mart 2024), 1-18.

Oruç, Doğukan: “Bürokratik Reform Çağında Bir Arnavut Mahallî Hanedanı: Libohova-Aslan Paşalılarının Üç Kuşağının Tarihi”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2024), 67-87.

Özbozdağlı, Özer: “*Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*”, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11/2, (Kış 2016), 283-315.

Sönmez, Banu İşlet: *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

Yalman, A. Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, I, İstanbul: Rey Yayınları, 1970.

EKLER

Resim 1

Ahmed Müfid Bey

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Libhovalı_Müfid_Bey [Erişim Tarihi: 31. 12. 2024].

Resim 2

Avlonya'daki Müfid Bey büstü.

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vlorë,_Albania_2016-07_Museum_of_Independence,_Bust_of_Myfit_Libohova.jpg, [Erişim Tarihi: 31. 12. 2024].